

Analyzing the Impact of Social and Economic Conflicts on the Military Thought of Azerbaijan and Armenia during the Second Nagorno-Karabakh War (2020) and Its Implications for the Islamic Republic of Iran

Shahram Norouzani

Assistant Professor, Supreme National Defence University, Tehran, Iran

Alireza Shaban

PhD Candidate in Military Thought, Supreme National Defence University, Tehran, Iran

Email: a.shaban181@gmail.com

Morteza Sedaghat

PhD Candidate in Military Thought, Supreme National Defence University, Tehran, Iran

Nabiollah Moradi

PhD Candidate in Military Thought, Supreme National Defence University, Tehran, Iran

Seyed Hassan Mousavi

PhD Candidate in Military Thought, Supreme National Defence University, Tehran, Iran

Abstract

The South Caucasus, as one of the most sensitive geopolitical regions, has witnessed profound social and economic conflicts between the Republic of Azerbaijan and Armenia over recent decades. These conflicts, rooted in the First Nagorno-Karabakh War, reached a critical turning point during the Second Nagorno-Karabakh War in 2020, significantly reshaping the military and security dynamics of the region. The main objective of this study is to analyze the role of social and economic conflicts in shaping the military thought and defensive strategies of Azerbaijan and Armenia, as well as to examine the implications of these developments for the Islamic Republic of Iran.

This research adopts a qualitative approach and employs a descriptive-analytical method. Data were collected and analyzed from documents, library resources, and credible international reports. The findings indicate that in Azerbaijan, social challenges combined with the utilization of oil revenues led to military modernization and a technology-oriented approach. In contrast, Armenia, constrained by economic limitations, emphasized popular mobilization and traditional defense strategies. Armenia's defeat in the Second Nagorno-Karabakh War prompted a reassessment of its defense structure and a growing inclination toward modern military technologies. These developments have resulted in increased instability along Iran's northwestern borders, the active involvement of external actors, and heightened threats to Iran's geopolitical interests, particularly through the Zangezur Corridor. The results underscore the necessity for revising Iran's defense and security strategies and enhancing the country's technological and intelligence capabilities.

Keywords: Second Nagorno-Karabakh War, Social Conflicts, Economic Conflicts, Military Thought, Iranian Geopolitics

تحلیل تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه‌های نظامی آذربایجان و ارمنستان در جنگ دوم قره‌باغ (۲۰۲۰) و پیامدهای آن برای جمهوری اسلامی ایران

شهرام نوروزانی

استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

علیرضا شaban

دانشجوی دکتری اندیشه نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

Email: a.shaban181@gmail.com

مرتضی صداقت، نبی اله مرادی، سید حسن موسوی

دانشجوی دکتری اندیشه نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

چکیده

قفقاز جنوبی به‌عنوان یکی از مناطق ژئوپلیتیکی حساس، طی دهه‌های اخیر شاهد منازعات عمیق اجتماعی و اقتصادی میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان بوده است؛ منازعاتی که ریشه در جنگ اول قره‌باغ داشته و در جنگ دوم قره‌باغ (۲۰۲۰) به نقطه عطفی در تحولات نظامی و امنیتی منطقه انجامید. هدف اصلی این پژوهش، تحلیل نقش منازعات اجتماعی و اقتصادی در شکل‌دهی به اندیشه‌های نظامی و راهبردهای دفاعی دو کشور مذکور و بررسی پیامدهای آن برای جمهوری اسلامی ایران است. پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش توصیفی-تحلیلی، داده‌های خود را از اسناد، منابع کتابخانه‌ای و گزارش‌های معتبر بین‌المللی گردآوری و تحلیل نموده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در آذربایجان، بحران‌های اجتماعی و بهره‌گیری از درآمدهای نفتی به مدرن‌سازی ارتش و رویکرد فناورانه منجر شد، درحالی‌که ارمنستان با محدودیت‌های اقتصادی، بر بسیج مردمی و دفاع سنتی تأکید داشت. شکست ارمنستان در جنگ دوم قره‌باغ موجب بازنگری در ساختار دفاعی و گرایش به فناوری‌های نوین گردید. این تحولات، افزایش بی‌ثباتی در مرزهای شمال‌غربی، حضور فعال بازیگران خارجی و تهدید منافع ژئوپلیتیکی ایران (به‌ویژه از طریق کریدور زنگزور) را به دنبال داشته است. نتایج پژوهش بر ضرورت بازنگری در راهبردهای دفاعی و امنیتی ایران و ارتقای توانمندی‌های فناورانه و اطلاعاتی کشور تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها: جنگ دوم قره‌باغ، منازعات اجتماعی، منازعات اقتصادی، اندیشه نظامی، ژئوپلیتیک ایران

مقدمه

قفقاز جنوبی با همه پیچیدگی‌های قومی، فرهنگی و ژئوپلیتیکی خود، دهه‌ها است که صحنه کشمکش‌های عمیق و گاه فرساینده میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان است. ریشه‌های این مناقشه را باید در سال‌های ابتدایی دهه ۱۹۹۰ و جنگ اول قره‌باغ جست‌وجو کرد؛ جنگی که نه تنها مرزهای جغرافیایی، بلکه مرزهای هویتی و اجتماعی دو ملت را نیز دگرگون ساخت. این منازعات، با ایجاد موج‌های گسترده مهاجرت، آوارگی و بحران‌های اقتصادی، بستر شکل‌گیری اندیشه‌های نوین نظامی و امنیتی را در هر دو کشور فراهم کردند (Cornell, 2017)، (قاسمی، ۱۳۹۹).

در سال‌های پس از جنگ اول، جمهوری آذربایجان با تکیه بر درآمدهای نفتی و حمایت‌های خارجی، مسیر مدرن‌سازی ارتش و توسعه فناوری‌های پیشرفته نظامی را درپیش‌گرفت؛ درحالی‌که ارمنستان، با محدودیت‌های اقتصادی و فشارهای ناشی از تحریم‌ها، ناگزیر به اتکا بر متحدان سنتی و تمرکز بر دفاع سرزمینی شد (Broers, 2019؛ رحمانی، ۱۴۰۱؛ Cornell, 2024). نقطه عطف این تحولات، جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ بود؛ جنگی که نه تنها توازن قوا را در منطقه تغییر داد، بلکه باعث بازنگری اساسی در راهبردهای نظامی و امنیتی هر دو کشور شد و مدل جدیدی از جنگ فناورانه را در قفقاز جنوبی تثبیت کرد (De Waal, 2023; International Crisis Group, 2023).

اهمیت این پژوهش زمانی آشکارتر می‌شود که بدانیم منازعات اجتماعی و اقتصادی، فراتر از آمار و داده‌های خشک، به‌طور واقعی بر سرنوشت ملت‌ها و مسیرهای راهبردی کشورها اثرگذارند. بررسی دقیق این تأثیرات بر اندیشه‌های نظامی آذربایجان و ارمنستان، به ما کمک می‌کند تا لایه‌های پنهان امنیت و سیاست در منطقه را بهتر بفهمیم. این شناخت، نه تنها به غنای ادبیات علمی حوزه امنیت و استراتژی می‌افزاید، بلکه می‌تواند ابزاری عملی برای تصمیم‌سازان ایرانی باشد تا در مواجهه با تحولات قفقاز جنوبی، تصمیماتی هوشمندانه‌تر و آینده‌نگرانه‌تر اتخاذ کنند (Cornell, 2024; International Crisis Group, 2023).

بر همین اساس، هدف اصلی این پژوهش، تحلیل دقیق نقش منازعات اجتماعی و اقتصادی در شکل‌دهی به اندیشه‌های نظامی و راهبردهای دفاعی جمهوری آذربایجان و ارمنستان، با تأکید ویژه بر پیامدهای این تحولات برای جمهوری اسلامی ایران است. سؤال کلیدی تحقیق نیز چنین تعریف می‌شود: «تحولات اجتماعی و اقتصادی ناشی از منازعات اخیر، چگونه بر اندیشه‌های نظامی و راهبردهای دفاعی آذربایجان و ارمنستان اثر گذاشته و این تغییرات چه پیامدهایی برای امنیت ملی و منافع ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران داشته است؟»

۱. پیشینه پژوهش

مطالعه تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه‌های نظامی، هم در سطح منطقه‌ای و هم در سطح جهانی، موضوع پژوهش‌های متعددی بوده است. در سال‌های اخیر، پژوهشگران با رویکردهای تطبیقی و بین‌رشته‌ای، به بررسی نقش عوامل اجتماعی و اقتصادی در تحول ساختارها و راهبردهای دفاعی کشورها پرداخته‌اند.

نوروزانی (۱۳۹۸)، در مقاله تحولات امنیتی قفقاز جنوبی و پیامدهای آن برای ایران و موسوی (۱۴۰۰)، در مقاله تأثیر منازعات قومی و اقتصادی بر سیاست‌های دفاعی جمهوری آذربایجان به این موضوع پرداخته‌اند.

Prunier (1995): در کتاب خود درباره نسل‌کشی رواندا، نشان می‌دهد که بحران‌های اجتماعی و قومی چگونه به شکل‌گیری ارتش‌های ایدئولوژیک و تمرکز نظامی شدید منجر شده است.

Judah (2000): در مطالعه‌ای درباره یوگسلاوی سابق، تأکید می‌کند که تنش‌های قومی دهه ۱۹۹۰ باعث بازتعریف ساختار و راهبرد ارتش‌ها بر مبنای هویت قومی شد.

Sayigh (2019): در پژوهش خود درباره مصر، نشان می‌دهد که اعتراضات اجتماعی و بحران‌های داخلی، وابستگی دولت به ارتش و نقش نظامیان در مدیریت بحران را افزایش داده است.

Cordesman (2019, 2023): درباره کشورهای نفتی، به‌ویژه عربستان سعودی، توضیح می‌دهد که درآمدهای نفتی در شرایط بحران اقتصادی، صرف تقویت نیروهای نظامی و فناوری‌های پیشرفته می‌شود.

Ghazaryan & Aliyev (2023): در پژوهش خود درباره قفقاز جنوبی، تأکید دارند که منازعات قره‌باغ موجب تغییرات بنیادین در سیاست‌های دفاعی و امنیتی آذربایجان و ارمنستان شده است.

Cornell (2024): با بررسی پیامدهای جنگ دوم قره‌باغ، به نقش فناوری‌های نوین نظامی و تأثیر آن بر راهبردهای دفاعی دو کشور می‌پردازد.

قاسمی (۱۳۹۹) و رحمانی (۱۴۰۱): در مقالات داخلی، نقش منازعات اجتماعی و اقتصادی و تأثیر آن بر تحول اندیشه‌های نظامی و ساختار دفاعی آذربایجان و ارمنستان را بررسی کرده‌اند.

این پیشینه‌ها نشان می‌دهد که منازعات اجتماعی و اقتصادی، به‌ویژه در مناطق بحران‌خیز، همواره یکی از عوامل کلیدی در تحول اندیشه‌های نظامی و ساختارهای دفاعی به شمار می‌آیند.

۲. مفهوم‌شناسی

منازعه اجتماعی: به مجموعه‌ای از تعارضات و بحران‌های داخلی اطلاق می‌شود که ناشی از اختلافات قومی، مذهبی، طبقاتی یا هویتی است و می‌تواند به بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی منجر شود (Gurr, 2021؛ سرمد و همکاران، ۱۳۹۹).

منازعه اقتصادی: شامل بحران‌های اقتصادی، تحریم‌ها، رکود، کاهش درآمدهای ملی یا نابرابری‌های اقتصادی است که بر سیاست‌های کلان کشورها، از جمله سیاست‌های دفاعی و نظامی، اثرگذار است (Cordesman, 2023؛ دلاور، ۱۴۰۰).

اندیشه نظامی: مجموعه‌ای از باورها، راهبردها و سیاست‌هایی است که برای تأمین امنیت ملی، دفاع از تمامیت ارضی و مقابله با تهدیدات خارجی توسط نخبگان نظامی و سیاسی تدوین می‌شود (Gray, 1999).

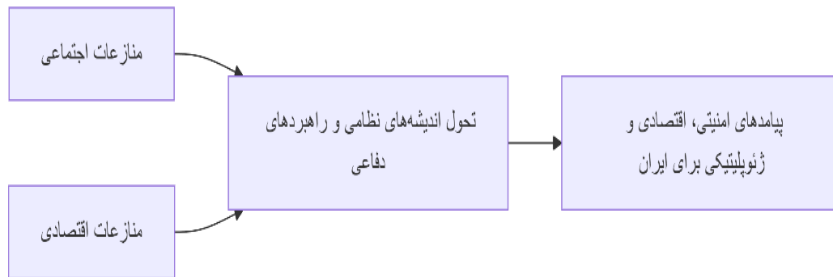
راهبرد دفاعی: برنامه‌ریزی کلان و سازمان‌یافته برای استفاده از منابع نظامی و غیرنظامی جهت مقابله با تهدیدات بالفعل و بالقوه که متأثر از شرایط اجتماعی، اقتصادی و ژئوپلیتیکی هر کشور است (Snyder, 1961).

۳. چهارچوب نظری

در این پژوهش، چهارچوب نظری بر مبنای مکتب کپنهاگ در مطالعات امنیتی و نظریه پیوند متقابل امنیت اجتماعی-اقتصادی شکل گرفته است. براساس این رویکرد، امنیت نه فقط یک مقوله نظامی، بلکه پدیده‌ای چندبعدی است که عوامل اجتماعی و اقتصادی، نقش بنیادینی در شکل‌دهی به راهبردها و اندیشه‌های نظامی ایفا می‌کنند (Buzan & Waever, 2003). همچنین، نظریه‌های جدیدتر امنیت منطقه‌ای و امنیت انسانی (De Waal, 2023. Cornell, 2024) نیز بر چندلایه بودن تهدیدات و اهمیت پیوند متقابل حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و نظامی تأکید دارند.

۳-۱. مدل مفهومی پژوهش

در این مدل، منازعات اجتماعی (مانند بحران‌های قومی، مهاجرت و آوارگی) و منازعات اقتصادی (مانند تحریم‌ها، رکود یا درآمدهای نفتی) به‌عنوان متغیرهای مستقل در نظر

گرفته‌شده‌اند که از طریق تأثیرگذاری بر ساختارهای سیاسی و اجتماعی، موجب تحول در اندیشه‌های نظامی و راهبردهای دفاعی جمهوری آذربایجان و ارمنستان می‌شوند. این تحولات، به‌نوبه خود، پیامدهای مستقیمی برای امنیت ملی و منافع ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران دارند.

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

نمودار مدل مفهومی نشان‌دهنده تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی (متغیرهای مستقل) بر اندیشه‌های نظامی و راهبردهای دفاعی آذربایجان و ارمنستان (متغیر واسطه) و درنهایت پیامدهای آن برای امنیت و ژئوپلیتیک ایران (متغیر وابسته) است.

۴. روش‌شناسی

این پژوهش باهدف تحلیل تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه‌های نظامی جمهوری آذربایجان و ارمنستان و پیامدهای آن برای جمهوری اسلامی ایران، از رویکرد کیفی و روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته است. روش‌های کیفی، به‌ویژه تحلیل اسنادی و کتابخانه‌ای، برای بررسی روندهای تاریخی، اجتماعی و نظامی و فهم عمیق پدیده‌های پیچیده در مطالعات راهبردی و علوم انسانی بسیار رایج و کارآمد هستند (Creswell, 2022؛ سرمد و همکاران، ۱۳۹۹؛ Flick, 2023).

این پژوهش از نوع بنیادی-کاربردی است؛ زیرا هم به توسعه دانش نظری در حوزه امنیت و مطالعات نظامی کمک می‌کند و هم یافته‌های آن می‌تواند در سیاست‌گذاری و تدوین راهبردهای دفاعی کشور مورداستفاده قرار گیرد (Neuman, 2022؛ دلاور، ۱۴۰۰).

روش اصلی تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. داده‌ها عمدتاً از طریق مطالعه اسناد، کتاب‌ها، مقالات علمی-پژوهشی، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی و منابع آرشیوی گردآوری شده‌اند. این رویکرد امکان تحلیل روندهای تاریخی، اجتماعی و اقتصادی و تفسیر تأثیر آن‌ها بر سیاست‌های نظامی و دفاعی را فراهم می‌آورد (Bowen, 2023؛ فراهانی، ۱۳۹۸).

همچنین با توجه به ماهیت کیفی پژوهش و تمرکز بر تحلیل اسناد و منابع، جامعه پژوهش شامل کلیه منابع مکتوب و دیجیتال مرتبط با موضوع (کتب تخصصی، مقالات علمی، گزارش‌های رسمی و داده‌های آماری) است. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و مبتنی بر اشباع نظری انجام شده است؛ یعنی جمع‌آوری داده‌ها تا زمانی ادامه یافته که اطلاعات جدیدی به دست نیامده و مفاهیم اصلی پژوهش به طور کامل پوشش داده شده‌اند.

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها نیز، فیش‌برداری از منابع کتابخانه‌ای و پایگاه‌های اطلاعاتی علمی مانند Elsevier، Springer، JSTOR و پایگاه‌های ملی و منطقه‌ای بوده است. همچنین از داده‌های آماری و گزارش‌های نهادهای بین‌المللی (مانند بانک جهانی، SIPRI و سازمان ملل) و اسناد تاریخی و آرشیوی استفاده شده است.

روایی و پایایی داده‌ها

برای اطمینان از روایی داده‌ها، منابع معتبر و به‌روز علمی انتخاب و اعتبارسنجی آن‌ها با رجوع به مقالات علمی-پژوهشی و گزارش‌های تخصصی انجام شده است. همچنین با

بهره‌گیری از روش مثلث سازی داده‌ها (triangulation)، یافته‌ها با منابع مختلف تطبیق داده‌شده تا صحت و دقت تحلیل‌ها تضمین شود.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

داده‌های گردآوری‌شده با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و تحلیل تطبیقی بررسی شده‌اند. ابتدا داده‌ها کدگذاری و طبقه‌بندی شده، سپس روندها و الگوهای مشترک و متفاوت در اندیشه‌های نظامی آذربایجان و ارمنستان استخراج گردیده است. در نهایت، پیامدهای این تحولات برای امنیت و منافع ژئوپلیتیکی ایران تحلیل شد.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

۵-۱. تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه‌های نظامی جمهوری آذربایجان

❖ تأثیر منازعات اجتماعی

منازعات اجتماعی، به‌ویژه اختلافات قومی و مذهبی، نقش کلیدی در شکل‌گیری و تحول اندیشه‌های نظامی جمهوری آذربایجان داشته است. جنگ اول قره‌باغ (۱۹۹۰) موجی از آوارگی، مهاجرت و بحران هویت ملی را به دنبال داشت که به تقویت رویکردهای ملی‌گرایانه و دفاع سرزمینی منجر شد (قاسمی ۱۳۹۹؛ Cornell, 2017). در این دوران، اندیشه نظامی آذربایجان بر محور دفاع از سرزمین و حفظ هویت ملی شکل گرفت و ارتش به‌عنوان نماد وحدت ملی و ابزار مقابله با تهدیدات خارجی مطرح شد.

❖ تحول مفاهیم امنیت ملی و نظامی

پس از جنگ اول قره‌باغ و با تداوم بحران‌های اجتماعی و سیاسی، آذربایجان به تدریج به سمت مدرن‌سازی ارتش و استفاده از فناوری‌های نوین نظامی حرکت کرد. سرمایه‌گذاری‌های کلان در ارتش، ورود پهپادها، موشک‌های دقیق و سیستم‌های دفاع هوایی، نشانگر تغییر رویکرد از دفاع سنتی به دفاع فناورانه و انعطاف‌پذیر بود (رحمانی ۱۴۰۱، Broers, 2019).

❖ تأثیر منازعات اقتصادی

آذربایجان با تکیه بر درآمدهای نفت و گاز، توانست منابع مالی لازم برای نوسازی ارتش و خرید تسلیحات پیشرفته را تأمین کند (Cordesman, 2019). همکاری با کشورهای خارجی مانند ترکیه و رژیم صهیونیستی در تأمین فناوری نظامی، به شکل‌گیری اندیشه‌های جدید در عرصه نظامی کمک کرد. همچنین فشارهای اقتصادی ناشی از منازعات نظامی، آذربایجان را به توسعه صنایع دفاعی داخلی سوق داد تا وابستگی به واردات کاهش یابد.

جدول ۱: روند بودجه نظامی جمهوری آذربایجان و ارمنستان (۲۰۱۰-۲۰۲۰)

سال	آذربایجان (میلیارد دلار)	ارمنستان (میلیارد دلار)
۲۰۱۰	۲,۳	۰,۴
۲۰۱۱	۲,۸	۰,۴
۲۰۱۲	۳,۰	۰,۴
۲۰۱۳	۳,۴	۰,۴
۲۰۱۴	۳,۶	۰,۴
۲۰۱۵	۳,۲	۰,۴
۲۰۱۶	۲,۷	۰,۵
۲۰۱۷	۱,۶	۰,۵
۲۰۱۸	۱,۷	۰,۶
۲۰۱۹	۲,۰	۰,۶
۲	۲,۷	۰,۶

منبع: (SIPRI Military Expenditure Database, World Bank)

همان‌طور که در جدول (۱)، مشاهده می‌شود، بودجه نظامی آذربایجان در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ روندی صعودی و چشمگیر داشته است و این روند در سال‌های اخیر نیز ادامه یافته است (SIPRI, 2024; World Bank, 2024). افزایش منابع مالی ناشی از درآمدهای نفت و گاز، به آذربایجان امکان داد تا ارتش خود را به‌طور گسترده مدرن‌سازی کند و به فناوری‌های پیشرفته نظامی، به‌ویژه در حوزه پهپادها و سامانه‌های هوشمند رزمی، دست یابد.

(Cornell, 2024). در مقابل، بودجه نظامی ارمنستان با رشدی کند و محدود همراه بوده که این امر عمدتاً ناشی از فشارهای اقتصادی، تحریم‌ها و محدودیت منابع مالی است؛ این تفاوت بودجه‌ای، تأثیر مستقیمی بر راهبردهای نظامی و توان تجهیزاتی دو کشور داشته و موجب شده است که ارمنستان بیشتر بر بسیج مردمی و دفاع سنتی تکیه کند.

❖ جنگ دوم قره‌باغ و نقطه عطف اندیشه نظامی

جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ نقطه عطفی در تحول اندیشه‌های نظامی آذربایجان بود. به گزارش گروه بحران بین‌المللی (International Crisis Group, 2023)، استفاده موفق آذربایجان از پهپادهای رزمی، تسلیحات دقیق و جنگ ترکیبی، مدل جدیدی از نبرد فناورانه را در منطقه تثبیت کرد. این تجربه، موجب تقویت نگاه فناورانه و افزایش سرمایه‌گذاری در حوزه‌های نوین نظامی شد و به‌ویژه پس از ۲۰۲۰، روند نوسازی و ارتقای توان دفاعی آذربایجان با شتاب بیشتری دنبال شد (SIPRI, 2024).

۵-۲. تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه‌های نظامی ارمنستان

❖ تأثیر منازعات اجتماعی

در ارمنستان نیز منازعات اجتماعی، به‌ویژه جنگ‌های قره‌باغ، موجب تقویت هویت ملی، احساس تهدید دائمی و تمرکز بر دفاع سرزمینی شد. ارتش ارمنستان با تکیه بر بسیج

عمومی و روحیه ملی‌گرایی، دفاع از سرزمین و هویت ملی را در رأس راهبردهای خود قرارداد (De Waal, 2023).

❖ تأثیر منازعات اقتصادی

محدودیت‌های اقتصادی، تحریم‌ها و فشارهای منطقه‌ای، ارمنستان را ناگزیر به اولویت‌بندی بودجه دفاعی و اتکا بر صنایع دفاعی داخلی و همکاری با متحدان سنتی، به‌ویژه روسیه، کرد (Ghazaryan & Aliyev, 2023). این کشور با وجود مشکلات مالی، منابع خود را عمدتاً به حوزه‌هایی مانند دفاع موشکی، پدافند هوایی و ارتقای توانمندی‌های زمینی اختصاص داد، اما توان رقابت فناورانه با آذربایجان را نداشت (Cornell, 2024).

❖ تحولات پس از جنگ دوم قره‌باغ

شکست در جنگ دوم قره‌باغ، موجب بازنگری اساسی در ساختار و راهبردهای نظامی ارمنستان شد. ضعف در استفاده از فناوری‌های نوین و عدم انطباق با الزامات جنگ مدرن، دولت ارمنستان را به سمت اصلاحات ساختاری، افزایش همکاری با کشورهای غربی و تمرکز بر فناوری‌های جدید سوق داد (International Crisis Group, 2023; De Waal, 2023).

۵-۳. تحلیل تطبیقی و پیامدهای منطقه‌ای (با تأکید بر ایران)

❖ شباهت‌ها و تفاوت‌ها

- هر دو کشور تحت تأثیر منازعات اجتماعی، به تقویت هویت ملی و دفاع سرزمینی روی آورده‌اند؛
- آذربایجان با پشتوانه اقتصادی قوی‌تر، توانسته است ارتشی فناورانه‌تر و مدرن‌تر ایجاد کند؛ درحالی‌که ارمنستان بیشتر به بسیج مردمی و دفاع سنتی متکی بوده است؛

➤ هر دو کشور پس از جنگ دوم قره‌باغ، به سمت استفاده بیشتر از فناوری‌های نوین نظامی حرکت کرده‌اند، اما سطح و سرعت این تحول در آذربایجان بسیار بالاتر بوده است.

❖ پیامدهای راهبردی برای جمهوری اسلامی ایران

۱. افزایش بی‌ثباتی در مرزهای شمال‌غربی: تحولات نظامی و امنیتی در جمهوری آذربایجان و ارمنستان، به‌ویژه پس از جنگ دوم قره‌باغ، موجب افزایش بی‌ثباتی و حساسیت در مرزهای شمال‌غربی ایران شده است. داده‌های جدید نشان می‌دهد که تداوم رقابت تسلیحاتی و تغییر موازنه قوا در قفقاز جنوبی، ریسک بروز درگیری‌های جدید و تهدیدات مرزی را برای ایران افزایش داده است (Crisis Group, 2023; SIPRI, 2024).

۲. افزایش نقش و نفوذ بازیگران خارجی: حضور فعال و فزاینده بازیگران خارجی همچون ترکیه، روسیه و رژیم صهیونیستی در فرآیندهای امنیتی و نظامی قفقاز جنوبی، ابعاد جدیدی از تهدیدات را برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران ایجاد کرده است. این بازیگران نه تنها به تقویت یکی از طرفین نزاع کمک کرده‌اند، بلکه با حضور نظامی و اطلاعاتی خود، معادلات امنیتی منطقه را پیچیده‌تر ساخته‌اند (De Waal, 2023; Cornell, 2024).

۳. تهدیدات ژئوپلیتیکی و ترانزیتی ناشی از کریدور زنگزور: برخلاف برخی تحلیل‌ها که بر فرصت‌های ترانزیتی جدید تأکید دارند، شواهد و تحلیل‌های راهبردی اخیر نشان می‌دهد که راه‌اندازی کریدور زنگزور عملاً باهدف حذف یا تضعیف نقش ایران در مسیرهای ترانزیت منطقه‌ای و اتصال مستقیم آذربایجان به نخجوان و ترکیه طراحی شده است. این کریدور می‌تواند منافع ژئوپلیتیکی و اقتصادی ایران را

به‌شدت تهدید کند و موجب کاهش اهمیت راهبردی ایران در معادلات منطقه‌ای گردد (International Crisis Group, 2023; World Bank, 2024).

۴. ضرورت بازنگری و ارتقای راهبردهای دفاعی و امنیتی ایران: تحولات فناورانه و نظامی در همسایگان شمال‌غربی، ازجمله افزایش توانمندی‌های پهبادی و استفاده از فناوری‌های نوین نظامی، ضرورت بازنگری و به‌روزرسانی راهبردهای دفاعی و اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران را بیش‌ازپیش برجسته می‌کند. یافته‌های پژوهش‌های جدید نیز تأکید دارند که تحولات ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی پس از جنگ دوم قره‌باغ، لزوم تقویت سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی و امنیتی ایران را دوچندان ساخته است (Cornell, 2024; Ghazaryan & Aliyev, 2023).

جدول ۲: پیامدهای منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه‌های نظامی آذربایجان و ارمنستان

کشور	عوامل اجتماعی	عوامل اقتصادی	پیامدهای نظامی	پیامد برای ایران
آذربایجان	هویت ملی، مهاجرت، آوارگی	درآمد نفت و گاز، همکاری خارجی	مدرن‌سازی ارتش، فناوری نوین	افزایش بی‌ثباتی مرزی، تهدید فناورانه
ارمنستان	هویت ملی، تهدید خارجی	محدودیت بودجه، تحریم	دفاع سنتی، اصلاح ساختار	افزایش نقش روسیه، تهدید ترانزیتی

جدول تطبیقی، مقایسه‌ای از تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه نظامی و راهبرد دفاعی دو کشور و پیامدهای آن برای ایران را ارائه می‌دهد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

بررسی تطبیقی تأثیر منازعات اجتماعی و اقتصادی بر اندیشه‌های نظامی جمهوری آذربایجان و ارمنستان نشان می‌دهد که این دو کشور، علی‌رغم شباهت‌های جغرافیایی و تاریخی، مسیرهای متفاوتی را در تحول راهبردهای دفاعی و نظامی خود طی کرده‌اند. در آذربایجان، بحران‌های اجتماعی ناشی از جنگ قره‌باغ و موج‌های آوارگی، زمینه‌ساز تقویت

هویت ملی و تمرکز بر ارتش حرفه‌ای و فناوریانه شد. این کشور با بهره‌گیری از درآمدهای نفت و گاز و همکاری با بازیگران خارجی، توانست ارتش خود را مدرن‌سازی کند و در جنگ دوم قره‌باغ با اتکا به فناوری‌های نوین، به دستاوردهای نظامی قابل توجهی برسد و مدل جدیدی از جنگ فناوریانه را در منطقه تثبیت کند.

در مقابل، ارمنستان با محدودیت‌های اقتصادی، فشارهای ناشی از تحریم‌ها و بحران‌های اجتماعی، ناگزیر به اتکا بر بسیج عمومی و دفاع سرزمینی شد. شکست در جنگ دوم قره‌باغ، ضعف در بهره‌گیری از فناوری‌های نوین و ناکارآمدی ساختار دفاعی سستی را آشکار ساخت و این کشور را به سمت اصلاحات ساختاری و افزایش همکاری‌های دفاعی با کشورهای غربی سوق داد. تحلیل پیامدهای این تحولات برای جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که افزایش بی‌ثباتی در مرزهای شمال‌غربی، حضور فعال‌تر بازیگران خارجی و تغییر معادلات امنیتی و ژئوپلیتیکی، تهدیدات و چالش‌های جدیدی را برای ایران ایجاد کرده است. به‌ویژه راه‌اندازی کریدور زنگزور که باهدف کاهش نقش ایران در مسیرهای ترانزیتی منطقه و اتصال مستقیم آذربایجان به نخجوان و ترکیه دنبال می‌شود، می‌تواند موقعیت ژئوپلیتیکی و منافع اقتصادی ایران را به‌طور جدی تهدید کند و نقش سستی ایران در معادلات ترانزیتی و تجاری منطقه را تضعیف نماید. در چنین شرایطی، ضرورت بازنگری در راهبردهای دفاعی، امنیتی و اقتصادی کشور و ارتقاء توانمندی‌های فناوریانه و اطلاعاتی بیش‌ازپیش احساس می‌شود. درنهایت، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که منازعات اجتماعی و اقتصادی، به‌ویژه در مناطق بحران‌خیز مانند قفقاز جنوبی، نه‌تنها ساختارهای اجتماعی و اقتصادی کشورها را دگرگون می‌کند، بلکه به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر اندیشه‌ها و سیاست‌های نظامی و دفاعی آنان اثرگذار است. این روندها، به‌ویژه در سایه تحولات فناوریانه و رقابت‌های ژئوپلیتیکی، همچنان نقش تعیین‌کننده‌ای در آینده امنیت منطقه و جمهوری اسلامی ایران خواهند داشت.

پیشنهادهای پژوهش

- ✓ تقویت دیپلماسی فعال و چندلایه منطقه‌ای: ایران باید با اتخاذ سیاست خارجی فعال و چندجانبه، سطح تعاملات دیپلماتیک خود را با کشورهای قفقاز جنوبی، روسیه، ترکیه و سایر بازیگران مؤثر افزایش دهد تا بتواند نقش مؤثرتری در مدیریت بحران‌ها و جلوگیری از افزایش نفوذ بازیگران فرا منطقه‌ای ایفا کند.
- ✓ بازنگری و ارتقای راهبردهای دفاعی و امنیتی: با توجه به تحولات فناورانه و نظامی در منطقه، لازم است راهبردهای دفاعی و امنیتی ایران به‌روز شده و بر توسعه فناوری‌های نوین نظامی، افزایش توان اطلاعاتی و ارتقای آمادگی نیروهای نظامی و امنیتی در مرزهای شمال‌غربی تمرکز شود.
- ✓ حفظ و تقویت نقش ژئوپلیتیکی ایران در معادلات منطقه‌ای: ایران باید با بهره‌گیری از ابزارهای دیپلماتیک، حقوقی و اقتصادی، مانع از اجرایی شدن طرح‌هایی مانند کریدور زنگزور شود که هدف آن‌ها کاهش نقش ایران در مسیرهای ترانزیتی منطقه است و درعین‌حال، مسیرهای جایگزین داخلی و همکاری‌های منطقه‌ای را تقویت نماید.
- ✓ گسترش همکاری‌های امنیتی و اطلاعاتی منطقه‌ای: ایجاد سازوکارهای مؤثر برای تبادل اطلاعات و همکاری امنیتی با کشورهای همسایه، به‌ویژه ارمنستان و گرجستان، می‌تواند از گسترش تهدیدات امنیتی و نفوذ بازیگران فرا منطقه‌ای جلوگیری کند و امنیت مرزهای شمال‌غربی کشور را تقویت نماید.
- ✓ افزایش سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های دفاعی و اطلاعاتی مرزی: توسعه سامانه‌های مراقبت و هشدار سریع، به‌روزرسانی تجهیزات نظامی و تقویت حضور نیروهای امنیتی و انتظامی در استان‌های مرزی شمال غرب، باید در اولویت قرار گیرد.
- ✓ توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق مرزی: اجرای پروژه‌های اشتغال‌زایی، بهبود خدمات عمومی و زیرساختی و تقویت هویت ملی در استان‌های مرزی، می‌تواند

تاب‌آوری این مناطق را در برابر تهدیدات خارجی و تحولات منطقه‌ای افزایش دهد.

✓ پیگیری حقوقی و دیپلماتیک منافع ملی ایران در مجامع بین‌المللی: ایران باید با استفاده از ظرفیت‌های حقوقی و دیپلماتیک، منافع ملی خود را در برابر طرح‌های تهدیدکننده مانند کریدور زنگزور در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی پیگیری و از حقوق ترانزیتی و ژئوپلیتیکی خود دفاع کند.

✓ حمایت هدفمند از پژوهش‌های راهبردی و آینده‌پژوهی: افزایش حمایت مالی و معنوی از پژوهش‌های راهبردی و آینده‌پژوهی در حوزه قفقاز جنوبی و امنیت منطقه‌ای، به تصمیم‌گیران کمک می‌کند تا با آگاهی و پیش‌بینی بهتر، در مواجهه با تحولات منطقه‌ای تصمیمات هوشمندانه‌تری اتخاذ نمایند.

فهرست منابع

- دلاور، علی (۱۴۰۰). *روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: رشد.
- رحمانی، محمد (۱۴۰۱). *پیامدهای جنگ دوم قره‌باغ بر راهبردهای دفاعی آذربایجان و ارمنستان*. فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۸ (۲)، ۷۸-۵۵.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهام (۱۳۹۹). *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: سمت.
- قاسمی، مجتبی (۱۳۹۹). *تأثیر منازعات قره‌باغ بر سیاست‌های دفاعی قفقاز جنوبی*. پژوهشنامه جغرافیای سیاسی، ۴ (۳)، ۴۵-۲۳.
- فراهانی، محمد (۱۳۹۸). *روش‌شناسی پژوهش‌های کیفی در علوم اجتماعی*. تهران: نشر نی.
- موسوی، سید حسن (۱۴۰۰). *تأثیر منازعات قومی و اقتصادی بر سیاست‌های دفاعی جمهوری آذربایجان*. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۴ (۳)، ۸۴-۶۲.
- نوروزانی، شهرام (۱۳۹۸). *تحولات امنیتی قفقاز جنوبی و پیامدهای آن برای ایران*. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۲ (۱)، ۳۵-۱۱.

References

- Bowen, G. A. (2023). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*.
- Broers, L. (2019). *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry*. Edinburgh University Press.
- Buzan, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B. & Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Cornell, S. E. (2017). *The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict: The Original “Frozen Conflict” and European Security*. Palgrave Macmillan.
- Cornell, S. E. (2024). *Regional Security in the South Caucasus: Post-Conflict Dynamics*. Central Asia-Caucasus Analyst.
- Cordesman, A. H. (2019). *Military Spending and Arms Sales in the Gulf: Challenges for 2019*. Center for Strategic and International Studies.
- Cordesman, A. H. (2023). *The Changing Balance of Military Power in the Middle East*. Center for Strategic and International Studies.
- Creswell, J. W. (2022). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (4th ed). Sage.
- De Waal, T. (2023). *The South Caucasus: Between Conflict and Cooperation*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Denzin, N. K. (2023). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Routledge.
- Flick, U. (2023). *An Introduction to Qualitative Research* (7th ed). Sage.
- Ghazaryan, T. & Aliyev, F. (2023). Security Dilemmas in the South Caucasus after the Second Karabakh War. *Journal of Eurasian Studies*, 14(2), 112-129.
- Gray, C. S. (1999). *Modern Strategy*. Oxford University Press.
- Gurr, T. R. (2021). *Why Men Rebel* (50th Anniversary Edition). Routledge.
- International Crisis Group. (2023). *Nagorno-Karabakh: New Risks in the South Caucasus*.
- Judah, T. (2000). *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. Yale University Press.
- Mayring, P. (2023). *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. Beltz.
- Neuman, W. L. (2022). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (8th ed). Pearson.
- Patton, M. Q. (2023). *Qualitative Research & Evaluation Methods* (5th ed). Sage.
- Prunier, G. (1995). *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*. Columbia University Press.
- Sayigh, Y. (2019). *Owners of the Republic: An Anatomy of Egypt’s Military Economy*. Carnegie Middle East Center.
- SIPRI. (2024). *Military Expenditure Database*. Stockholm International Peace Research Institute.

- Snyder, G. H. (1961). Deterrence and Defense: Toward a Theory of National Security. Princeton University Press.
- World Bank. (2024). World Development Indicators: Military Expenditure.